

15. Усть-Дунайське Буджацьке козацьке військо. 1806–1807 рр. // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII – XIX ст. / Авт.-упоряд.: О.А. Бачинська та ін., гол. ред. В.А. Смолій. – Одеса, 2000.
16. Кондратович Ф. Задунайская Сечь [по местным воспоминаниям и рассказам] // Киевская старина. – 1883. – Т. 1.
17. Письмо командующего Днестровской армией генерал-лейтенанта Н.М. Каменского митрополиту Гавриилу // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1873. – № 4.

Summary

During the Russian-Turkish War of 1806 – 1812 the Transdanube regiments are shown to have participated as a part of fighting force of the Turkish army. It was proved that a considerable number of Cossacks continued fishing in the Danube delta and resided in the pre-war area, the center of which was the village of Katyrliez.

Ф.Ф. Стоянов

ВИКОРИСТАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ ВІЙСЬКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.



Війни першого десятиліття XIX ст., у яких брала участь Російська імперія, потребували численних військових контингентів. У зв'язку з цим у 1812 р. військове керівництво вирішило “скористатися відомою схильністю малоросійського народу до військової справи і відродити в ньому ще не згаслі військові традиції” [1.-С.1] й організувати з козацького населення Київського генерал-губернаторства (Київська, Волинська і Кам'янець-Подільська губернії) кінне військо на правах ополчення. Під час набору до козацького війська передбачалося надання значних пільг: один козак зараховувався за двох рекрутів під час наступного набору [2.-С.7-10]. Так було сформовано чотири Українські кінно-козацькі полки. Вони суттєво відрізнялися від іррегулярних п'ятисотенних донських полків як за штатом (1200 козаків у восьми ескадронах), так і характером служби, що наближало їх до регулярних полків легкої кавалерії [3.-С.28-31].

Швидкість формування козацьких полків у Київському генерал-губернаторстві, їхній чудовий стан, ентузіазм населення, викликаний їхнім створенням, підштовхнули російське військове командування спробувати повторити експеримент тепер уже на території колишньої Гетьманщини, а саме в Малоросійському генерал-губернаторстві (Полтавська і Чернігівська губернії), де проживало в 1812 р., за даними І.Ф. Павловського, 454 983 особи козацького походження [1.-С.4-8.]. З початком Вітчизняної війни 1812 р. малоросійський генерал-губернатор Я.І. Лобанов-Ростовський оголосив проєкт створення Малоросійського козацького війська зі значними пільгами і привілеями козацтва. Генерал-губернатор вирішив пообіцяти козакам відновити їхнє колишнє становище, сподіваючись на підтримку Олександра І [4.-С.119-120]. Обіцянки з боку впливового урядовця підбадьорили й надихнули до вступу козаків до новоствореного війська. Однак у Петербурзі вирішили, що Я.І. Лобанов-Ростовський перевищив свої повноваження, через що Кабінет Міністрів збирався скасувати проєкт і звільнити його з посади. Однак в умовах війни і надзвичайного стану уряд не наважився на такий крок, побоюючись хвилювань серед козаків, тому було ухвалено рішення зберегти чинність проєкту лише на період війни [5.-С.99]. Внаслідок цього в Полтавській і Чернігівській губерніях не лише сформували 15 іррегулярних козацьких полків, але й розпочали створення земського ополчення, не щважаючи на те, що ці губернії не були включені до переліку адміністративних одиниць, де формували ополчення. “Малоросійські кінно-козацькі полки” – таку офіційну назву дістали новоутворенні полки. Їхня загальна чисельність становила 18 000 вершників, які озброювались, обмундировувались і утримувались за власний рахунок. Козацькі й ополченські полки, які не були відправлені до регулярної армії, відмінно проявили себе в кампанії 1812 р. Вони сформували разом із місцевим населенням багатокілометровий охоронний кордон, що не дозволяв проникненню на територію Київської та Чернігівської губернії французьких і союзних їм польських збройних загонів [6.-С.141], чим звільняли значні сили регулярних військ. Частина козацьких полків увійшла до діючої армії та відзначилася в боях біля Малоярославця і Красного, в інших численних

сутичках з ворогом. У 1813 р. козаки і ополченці були зараховані до резервної армії, діяли на території Польщі, брали участь в облогах фортець Замостя, Модліна, Торна [7.-С.423-451].

Після завершення війни козацькі полки мали розпустити і переселити в повному складі на Кавказ, але це нашттовхнулося на значний спротив козаків, і у переселенні взяла участь лише незначна частина формально на добровільній основі [8.-С.83].

Враховуючи значні витрати козацьких господарств Полтавської та Чернігівської губерній під час війни, уряд зменшив їм податки. Цьому вони були зобов'язані малоросійському генерал-губернатору князю М.Г. Репніну. Довірена людина імператора Олександра І, герой наполеонівських воєн, прекрасний організатор, мудрий державний діяч і реформатор Репнін, після призначення в 1816 р. на посаду малоросійського генерал-губернатора, став палким захисником інтересів козацтва. Він розумів, що запорукою процвітання і стабільності у ввіреному йому регіоні є збереження традиційного укладу життя і господарства провідної верстви місцевого населення – козацтва.

М.Г. Репніну довелося вступити в гостру полеміку з міністром фінансів Російської імперії Д.О. Гур'євим, який не знаходив місця українському козацтву в політичній і соціальній структурі Росії. Д.О. Гур'євим було поставлено під сумнів право козаків на володіння землею та пільги на несплату податків, що не дозволяли перевести їх до стану державних селян. У 1821 р. Репнін опротестував правомірність заборони міністром фінансів права козаків продавати свої спадкові землі, вбачаючи в цьому порушення їхніх природних прав [9.-С.83-84].

Для обґрунтування своєї позиції князь М.Г. Репнін звернувся до історії виникнення козацтва. За його безпосередньою участю була підготовлена для центрального уряду “Коротка записка про малоросійських козаків”, опублікована в “Читаннях Товариства історії та старожитностей російських” при Московському університеті. За переконанням Репніна, козацтво мало значні заслуги перед Росією, його право на володіння землею було легітимним і підтверджувалося грамотами і законами. Князь підкреслював, що козацький стан наближався до шляхетського і користувався у багатьох випадках його правами, як у Великому князівстві Литовському, так і в Речі Посполитій. Однак після того, як завоювавши власний край під проводом Богдана Хмельницького, козаки “принесли себе в дарунок” царю Олексію Михайловичу, останній грамотами підтвердив їхні козацькі права і привілеї [5.-С.127-128].

М.Г. Репнін продовжував традицію використання козацтва як військової сили, вважаючи, що таким чином це регіональне соціальне середовище можна зберегти в інтересах Російської імперії. Під його безпосереднім керівництвом у 1831 р. було оперативно сформовано вісім “Малоросійських” кінних козацьких полків для участі у придушенні польського повстання. Ці полки легкої кавалерії увійшли до резервної армії, яка мала прикривати тил діючої армії, охороняти шляхи сполучення й у разі появи повстанців ліквідовувати їхні загони. Спочатку всі вісім козацьких полків були направлені до Мінська у розпорядження головнокомандувача резервної армії генерала від інфантерії графа П.О. Толстого. Згодом два з них було передислоковано на Кавказ, ще два, на прохання міністра фінансів, тримали відомчу варту, інші чотири у січні 1832 р. були розформовані.

Готовність козаків служити престолу була відзначена імператором Миколою І. Козакам після завершення служби були урочисто надані пільги: скасовувалися недоїмки, зменшився оброчний податок, земля закріплювалася довічно з правом продажу, узаконювалось право торгівлі спиртними напоями, військова служба обмежувалась 15 роками. Генерал-губернатор намагався закріпити цей успіх, створивши постійні козацькі військові формування, і навіть звернувся до уряду з проектом відродження українського козацтва, детально обґрунтовуючи його корисність для держави. Але Репніна звинуватили в надмірних симпатіях до козаків, службових зловживаннях і звільнили з посади в 1834 р. [5.-С.130-133]. Втративши впливового заступника, козаки незабаром були зрівнянні в правовому й економічному становищі з іншими категоріями “вільних сільських обивателів” [8.-С.84].

Поступове й неухильне обмеження прав породжувало серед представників українського козацтва незадоволення своїм становищем. Перспектива зрівняння в правовому і соціальному відношенні з іншими податними станами створювала в середовищі як старшини, так і рядового козацтва дух колективного протесту і корпоративної гордості за своє минуле [8.-С.84]. Саме це відчуття спільного козацького походження і станової особливості, посилені давніми бойовими традиціями, створювали неабияку небезпеку для російської влади. Щоб не стати об'єктом агресії й одночасно дати вихід хвилі войовничого козацького духу та руйнівної енергії народних низів, російська влада спрямовувала військовий потенціал козацтва в бік своїх зовнішніх ворогів, виступаючи співучасником і керманічем цього процесу.

Таким чином, використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України у першій третині ХІХ ст. відбувалося через формування і службу “Малоросійських кінно-козацьких полків”. Їхнє створення стало можливим внаслідок збігу інтересів,

з одного боку, влади, яка збільшувала військові контингенти й у такий спосіб знімала соціальну напругу в регіоні, з другого – інтересів самих козаків, адже за військову службу козаки здобували певні привілеї, зменшення податкового тиску тощо. Створені полки брали участь у військових кампаніях 1812–1813 рр., 1831–1832 рр.

Джерела та література

1. Павловский И.Ф. Малороссийское казачье ополчение в 1812 г. по архивным данным. – К., 1906.
2. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: 36. документів. – К., 1948.
3. Переяславський О. Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812–1814 рр. // Табор. – Варшава, 1933. – Ч. 21.
4. Мысль императора Александра I об учреждении в Малороссии козачьих полков // Киевская старина. – К., 1890. – Т. XXVIII.
5. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство. 1802–1856: функції, структура, архів. – К., 2001.
6. Стрельский В.И. Участие украинского народа в Отечественной войне 1812 года // Наукові записки КДУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1952. – Т. XI. – Вип. 2.
7. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года: Сборник документов / Под ред. Л.Б. Бескоровайного. – М., 1962.
8. Кухарук А. Запорожское наследство. Украинское казачество после ликвидации Запорожской Сечи // Родина. – 2004. – № 5.
9. Письмо Малороссийского военного губернатора, князя Н.Г. Репнина, графу В.П. Кочубею // Чтения Общества истории и древностей Российских. – 1864. – Кн. 2.

Summary

The article deals with the use of the military potential of the Left-bank Ukrainian Cossacks by the Russian government during first thirty years of the XIX century; the conclusions are based on the published documents. It is clear that it was done by means of establishing of "Malorossia Cossack Cavalry Regiments"; it was proved that the establishment of such regiments became possible as a result of concurrence of interests of the government and the Cossacks themselves; these regiments took part in the military campaigns of 1812–1813 and 1831–1832.

Т.Г. Гончарук

З ІСТОРІЇ ПРОЕКТІВ УТВОРЕННЯ ПОРТО-ФРАНКО В МІСТАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.



Розвиток портових міст Південної України кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. значною мірою залежав від обсягів зовнішньої торгівлі, що регламентувалися протекціоністським митним законодавством. Тому боротьба за надання митних пільг стала звичайним явищем для портів Північного Причорномор'я від моменту його приєднання до Російської імперії. Прагнення населення міст краю одержати право безмитного товарообміну продовжували традиції боротьби за "вільну торгівлю", яку до кінця ХVІІІ ст. вели певні верстви Гетьманщини та Запоріжжя [1.-С.33,34,44; 2.-С.151,152,162; 3.-С.808-809]. Деякі проекти створення порто-франко в містах краю розглядалися в роботах Д. Атлас, О. Оглоблина, сучасного історика А.О. Євсєєва та ін. Однак значна кількість таких проектів і пропозицій залишаються ще поза увагою істориків.

Більшість проектів утворення порто-франко в містах Південної України початку ХІХ ст. стосувалися Одеси або портів Криму. У першому випадку влаштування "вільного порту" було втілене в життя, у другому – ні. Проекти порто-франко в Одесі почали з'являтися вже наприкінці ХVІІІ ст. На доцільність цього, посилаючись на досвід Ліворно, Анкона та Трієсту, між іншим, вказував барон Гугнер в "Записці щодо комерційної переваги Одеського порту" 1796 р. (пропозиції її автора, на думку Д. Атлас, випередили свій час на десятиліття й "майже всі ...пізніше вважалися особистими ініціативами герцога Ришельє") [4.-С.163; 5.-С.38]. Того ж року зі схожою ініціативою до уряду вийшов надвірний радник Фродінг. Пропозиція ця спочатку знайшла підтримку навіть з боку Павла І, однак потім була відкладена [3.-С.121,122]. "...Справу було затримано, – відзначав